

પ્રકરણ : ૧૧:

:- સજનમાં ગુરુમહિમા :-

"ગુરુ અક્ષરાતીત ગાનંદ, કલો વેદ જાણીએ,

સતગુરુ છે ચેતન પ્રભ, જીવન ધન્ય જાણીએ." - મૂળદાસ.

સાખીઓમાં ગુરુમહિમા

ગુરુનો નિરબધિ પ્રેમ એ જ શિષ્યની મૂકી છે. એ વિના જ્ઞાનની પરમ ચેતના પામી ન સકાય. જીવનની ચર્મકૃષ્ટિ એને સ્પર્શ કહે છે એમાં પણ સૂક્ષ્મનું દર્શન કરાવનાર અતિરમ્ય જોઈએ. આ માટે ગુરુ શિષ્યનું મેધાજનન કરે છે તે એમ ગુરુની ચકિત શિષ્યનું ક્રીડું નેત્ર બની રહે છે. શિષ્યને માટે જાના પ્રતિભાચક્ષુ આપનાર "ગુરુ અક્ષરાતીત ગાનંદ" છે. અક્ષરાતીત ગાનંદ તો પ્રજ્ઞાનંદનો સહોદર છે. તો ગુરુ પણ શિષ્યને મન પ્રત્યક્ષરૂપ ને ગાનંદ-સ્વરૂપ છે. આ દૃષ્ટિએ ગુરુ ને પ્રત્યક્ષ અભેદરૂપે વિલસે છે. ગુરુ પ્રત્યક્ષરૂપ છે, ગુરુ ગોવિંદરૂપ છે, ચેતલે કબીર અને અન્ય સતો કહે છે.

"ગુરુ ગોવિંદ હોનું ખડે, કીસકું લાગુ પાય,

બલિહારી ગુરુદેવકી, જિન ગોવિંદ દિયા ^{જાણ્યું} ~~જાણ્યું~~."

"ગુરુ વિના જ્ઞાન ન હોપજે, ગુરુ વિના મીલે ના ભેદ,

ગુરુ વિના સંશય ના મીટે, જ્ય જ્ય જ્ય ગુરુદેવ."

જાના ગુરુ મનને જીતવાની ને મનની દુર્બુતિ મટાડવાની શોધધિ છે. એના ચરણોમાં જતાં એ જ્ઞાનોષધિ લાધે છે.

"મન મારનકી શોધધિ, સત ગુરુ કેત ખતાય,

ઈચ્છિત પરમાનંદ કો, સો ગુરુ ચરણે જાય."

ગુરુ પારસમણિ કરતાં પણ શ્રેષ્ઠ છે. પારસમણિ તો લોઢા માત્રને કાચન કરે છે, પણ પોતાસ્વરૂપ બનાવવા અસમર્થ છે; ગુરુ તો બધું -

સ્વ-સ્વરૂપ કરી શકે છે અને એ રીતે બધું અપાને ગુરુ શિષ્યને સંભાળી કરે છે.

"પારસમે જોર સંતમે, બહો અંતરો જાણ,

એ લુહા કંચન કરે, જો કરે આપ સમાન."

માના ગુરુનો કોઈ સાહેબ નથી, બધા પર એની સાહેબી છે. એ નિર્વિકાર ને નિર્ભય છે. અપાર સૃષ્ટિનો જ્ઞાન-મનીષાથી પાર પામનાર એ કવિમનીષી છે. ત્રિકાલાબાધિત સત્યોની સૂઝ એણે આત્મસાત્ કરી છે. વિશ્વની સચરાચર સૃષ્ટિનો જ્ઞાતા બનનાર ગુરુ સૃષ્ટિસર્જનનો મીમંસિક છે.

"નિરવિકાર નિરુપય તું હી, એર સકલ ભ્રમ માંડી,

સબ પર તેરી સાહેબી, તુમ પર સાહેબ નાંહી."

"ગુરુ બિના જ્ઞાન ન મળે" એ કહેલીની પાછળ યોગદર્શનનો જપતપ, સંયમ ને શીલનો જ જ્ઞાનનો મહિમા છે. બધું પૂર્તી બળે પણ જ્ઞાન તો ગુરુની પાસે જ મળવાનું છે. "ગિરિ ગિરધર સબ દુઢિયા, દેખા દેશ બિદેશ, જ્ઞાની રામ પાયા નહિ, હૈ બિના ગુરુ ઉપદેશ." આનો ગુરુ તેજ-પુજ સમાન છે. એની પ્રજ્ઞા સૂર્ય સમાન તેજસ્વિની છે. જ્ઞાનના આલોકથી વિશ્વના અણુએ અણુને એ અજવાળે છે.

"તેજપુજ સદ્ગુરુ મીલે, જેસા સૂરજ ભાવ,

સબ અધિયારા મિટ ગયા, એ જ્ઞાની દેખા આવ"

"ગુરોસ્તુમીન" જેવી ઉક્તિ ગુરુ - શિષ્યના અપાર પ્રેમનું નિદર્શન

કરાવનાર છે. એમાં માત્ર મૌનમાં વસતા ગુરુની પ્રતિષ્ઠા શિષ્યના બધા જ સંશયોને ઈન્ન કરી શકે એવું સત્ય છુપાયું છે. આ વિષય પર ચારુણી અને અન્વ શિષ્યોની કથાઓથી પુરાણસાહિત્ય ભરપૂર છે. માના ગુરુના સૃષ્ટિનો પાર વેઠ પણ પામી નથી શકે એમ.

"એક સબદ ગુરુ દેવકા, તાકા ગર્વત વિચાર,

વાકે મુનિજન પહિતા, જેદ ન પાવે પાર."

અંતરાત્માને પણ ગુરુ ગણવામાં આવ્યો છે. મહાત્માજી આત્મરામના
અવાજને મહત્ત્વ આપતા ને એ "રામ"નો મંત્ર જપતા એથી પણ આત્મરામની
સાક્ષાત્ વિભૂતિમંત્ર વેદનાનો જ સાચા આપણને લાગે છે, એમ કબીર તો
સાખીમાં કહે છે :

"કબીર હો નર અધ હે, ગુરુ કું કહેતે ઓર,
હરિ ગુરુ રહે મેં બસત, ગુરુ હૈ નહિ ઠોર."

ગુરુ, શિષ્યની કબોટી કરનાર છે. એમાં શિષ્યે પાર પડવાનું છે. આવા
શિષ્યને જ ગુરુ પોતાસ્વરૂપ બનાવે છે.

"ન્યું સોની સોનું કરે, સબ પેલ નાખે શોધ,
જ્ઞાની ગુરુ કેસા કરે, સબ કામ કાટે બોધ,
જ્ઞાની ગુરુ જૈસા કરે, જૈસા લોહ લુહાર
સબહી મિટાવે કલ્મના, દિખાવે આપ દિદાર."

શરીરની નાચનામચી વિષયવેલને અમૃતમચી કરનાર ગુરુ છે. આવા ગુરુ
માટે પ્રાણાપણ પણ ચોછું છે. જીવનમાં અમાપ વેદનાએ પડેલી છે. એ સહ
બનાવનાર સંજીવની ગુરુ પાસે છે. જીવનના દુઃખમય ગૂઢ અજ્ઞાન ને અંધકારને
બીધી નાખનાર વાણી તો ગુરુની છે.

"વહ તન વિષકી પેલરી, ગુરુ અમૃત કી ખાન,
સીસ દિયે જો ગુરુ મિલે, તો ભી સસ્તા જાન."

ગુરુનું જીવન એ જ્ઞાનની ઉપાસનાના યજ્ઞ જેવું છે. એ પોતે જ્ઞાન આપીને
પણ જ્ઞાનને જ પીએ છે. ઇશ્વરના સંનિધ્યની ઝંખના એ જ એની સાધના
છે ને એ માટે એનું સાધન જ્ઞાન છે. તત્ત્વદર્શનની સૂક્ષ્મ તર્ક-શુદ્ધ ચારાધના
તરે આપણને આવે છે. ઉપનિષદો વેદોના સાહ્યરૂપ ગણાય છે. ઉપનિષદોનો
ગુરુની પાસે પેલીને મેળવવાનું જ્ઞાન એવો અર્થ પડાવાયો છે. ગુરુની સંનિધિ
એ જ જ્ઞાનની સંનિધિ શિષ્યને મન બની રહે એ ઉપનિષદોની ભાવના છે.
"જ્ઞાનજનશલાકા"થી અંતર્યમુને વિરાટ સમક્ષ ધરી દે, ત્યારે અમભાવ
વિગ્રહિત બને છે. બધામાં અજરઅમર પરમાત્માનો આલોક દૃશ્યમાન બને છે.

અનાહત નાદની સૃષ્ટિ સર્વશ્રવણ સાક્ષાત્કારથી અંતરને સંભરે છે.
અજ્ઞાનાપનું રટણ શરૂ થાય છે.

"સ્વાસાકી કર સુખરની, કર અજ્ઞા જાપ

પરમ તત્ત્વકો ધ્યાન ધર, સોઈ આપો આપ."

ભજનમાં "નુગરો" શબ્દ ગાળ ગણાય છે. કેટલાક પંથો ગુરુના પૂજારી છે. ગુરુના મહિમાને એમણે જીવનભર પ્રકટ કર્યો છે. ગુરુના જીવનધ્યેયનું ગુરુ બનીને સાચું આચારણ પણ પંથોએ કર્યું છે. માતા ગુરુ "કરણી બિના-કથની કથે" એમ નહોતા. પણ સમયની બલિહારી કહીએ તો સાચા ગુરુ પણ મળવા મુશ્કેલ છે. આ માટે ગુરુની પણ પરીક્ષા શિષ્યોએ કરતાં રહેવી જોઈએ. કબીર જેવા એટલે જ કહે છે:

"કરણી બિના કથની કથે, અગનાની દીન રાત

કુકર જવું ભૂકત ફીરે, સુની સુની ઇલાત.

કહેતે સો કરતે નહિ, મુખકે બડે લખાડ.

કાલા કબ લે જાયગા, સાહેબ કે દરબાર.

પડિત ગૌર મસાલગી, દોનુકું સૂઝે નહિ.

બોરનકું કરે ચાંદના આપ ઘોરી માંહી."

સાચા ગુરુનો મહિમા એ જ ભજનિકોને મન ઇલે ને શ્રેષ્ઠ ભજનતત્ત્વ છે. એમને તો "ઝહેર પિલાવે સાચકા સો વીરલા તો કોક" એવો ગુરુ જોઈએ છે. માતા ગુરુ દુ-વચી ચિકારો દ્વેષ, પાપ, તેર-ઝેર, હિંસાથી પર છે. એનો સ્વાયં જ્ઞાનવિતરણનો છે. એણે અમર પિવાલો શિષ્યને પાવાનો છે.

અમર પિવાલો મારા સદ્ગુરુએ પાયો.

મન મસતાના જો ફરુ "દીવાનાઈ" - રવિદાસ

આગમ, પ્યાલા, ગારાથ ઇ. માં ગુરુલગ્નિત

સાચી સ્વરૂપમાં ગુરુમહિમા જોયા પછી હવે અન્ય ભજન-સ્વરૂપોમાં એ વિશે ચર્ચા કરીએ.

આગમ, ધ્યાન, આરાધન અવલોકનની બગેરેમાં ગુરુસંકલિત સભર છે. વાણીની ચેતનાનો સંસ્પર્શ ગુરુના અપારપ્રેમથી જ પામી શકાય. ગુરુ આવતાં જીવનમાં અધારનાં પડાનો દૂર થઈ જાય છે:

"અજવાળું હશે અજવાળું, ગુરુ આજ તમ આલ્યે રે મારે અજવાળું"

સદ્ગુરુ શબ્દ જ્યારે પ્રવહે સુણાવ્યો,

બેટયા સીમને ભાંગ્યું પ્રમનું તાળું-

ગુરુ, આજ તમ આલ્યે રે મારે અજવાળું - જીવણ

ગુરુમાત્ર કવચાભર્યાં નેત્રોની પ્રેમવર્ષા જ કરનારા નથી, એ તો છે - જન્મ-મર્ત્યોની અધારલીલાને વિદારનાર જ્ઞાનજ્યોતિ. "માનવીનાં પટલામાં ખોરઅધારું વરતાય છે ને અત્યંત વિકટ ચમ-પાટ સામે મોં ફાડીને પડ્યો છે. ત્યારે ગુરુ વિના કોઈ અધારા ઉલ્લેચે તેમ નથી, હાથ પકડીને બાટ બતાવે તેમ નથી. એટલે તો મૃત્યુ-લોકમાં ભોમિયા, ભેરુ ને મૂર્તિવંત કુરુણા સમા ગુરુનો મહિમા જાતે આપણા ભજનિક સંતો કહી પાકતા નથી." ^{૧૬૬} આમ ભજનમાં ગુરુ કેવા મનાઈ છે, એની પ્રતીત અનેક ભજનોમાંથી મળી રહે છે.

શિષ્ય પણ ગુરુને કેટકેટલા ભાવે સમરે ઠાવેલો ગાય છે:

"વળના ભરેલા અમે જંગલના જીવડા,

અવધિના બાધ્યા ગુરુ ઊભા છઈએ."

માણસ એકે તો પ્રાણી જ છે ને! એના પશુભાગને દેવત્વની કોટિમાં મૂકનાર બુદ્ધિ જાગૃત કરે છે તો ગુરુ જ. આવા જંગલના જીવડા જેવા ઝેરી સર્પ જેવી વૃત્તિવાળા માનવને નિર્વિર્ષ કરનાર એ છે. ફરીને અવધિન ^{૧૬૭} ~~છે આઠ પૂરું થતાં સર્પને ઝેર પાછું મળે એમ માનવ પણ ગુરુમતથી પાછો ચલિત થાય છે ને ફરી ગુરુ સરણે જ જાય છે. આવા ગુરુનો પ્રતાપ થતાં~~ "સપના જેવો છે સંસાર" એમ કહેનારા પણ છે.

"દયાનંદાસે ધરા તપાસી તો, ભાનદાસ છે ભેળા,

ગુરુ પરતાપે બોલ્યા "રવિ સાજ" તો વરતી સિધો વેળા રે."

૧. શ્રી મકરંદ દત્ત.

ધ્યાનદાસ એ ધ્યાનરમ્ય અભ્યાસમૂર્તિરૂપ શિષ્યનું પ્રતીક છે. ભાનદાસ એ સભાન જણતદ્દશાનો સંકેત છે. આ રીતે ગુરુ-કૃપા થતાં જેના-સમયની ભૂમિકા રૂપ જ્ઞાનોપાસના શરૂ થાય છે.

ભજનિકોને મન જ્ઞાન એ અભાનદશાની મસ્તી નથી એ તો સભાન ચેતનાની જ્યોતિરૂપ લીલા છે. એવી જ જ્ઞાનનો અર્થ બહુ જ વિસ્તૃત અર્થમાં લેવાનો છે. જગતના જડચેતનમાં વ્યાપી જ્ઞાનના સર્વ પ્રદેશો શિષ્યને ગમ્ય થતાં જરૂરી છે. પ્રજ્ઞાંકની અંત ને શરૂત પ્રકૃતિલીલાની અપારશક્તિમાં મન-પ્રાણ-આત્માના સર્વ વ્યાપારોને સંબધ કરવા જોઈએ. આ માટેની અગોચર વિદ્યા એના વિના બીજું કોણ આપે? આપણા યોગાભ્યાસમાં આની પૂર્ણ અપેક્ષા છે. તો નાદબ્રહ્મના ઉપાસનામર્ષિમાં યોગસાધના અત્યંત આવશ્યક ગણવામાં આવી છે.

શિષ્યની સાધનાની અનેક રીતે પરીક્ષા કર્યા પછી, ગુરુ એને જ્ઞાનોપદેશ આપે છે. આ વિધિને "ખ્યાલો પાચો" તરીકે ઓળખવામાં આવી છે. આના ખ્યાલો પાચા પછી શિષ્ય જે ભજનવાણીના ઝંકૃતિમય આલાપ આરાધે છે, એમાં શબ્દે શબ્દે ગુરુપ્રેમ પ્રકટે છે :

"ખ્યાલો મને પાચો રે, ગુરુએ અતિ પ્રેમ કરી,

પરિબ્રહ્મ ભાસ્યા રે, અદ્વૈતે સકળ ફળી ખ્યાલો,

સદ્ગુરુએ શ્રવણરસ રેડીયો, ચોંટયો રદિયા માંહી

સાધે સાધે સંચરો, ઉનમુની રહે હેરાઈ,

રોમ રોમ પ્રકટી રે, પાછી વાળી નવ વળી, ખ્યાલો,

કથણીને ભકણી સરવે છૂટી, કેના ગાવાં રહ્યાં ગીત?

બોલણહારો આપે બોલાણો, આપે આપ અદ્વૈત અડો

"રવિરામ" રસ કહે કુણ શું, વસ્તુ બણુ શબ્દાની

પટો પટ બોલે રે, સ્વાગ તો અનેક ધરી."

—અમરસે,
—રવિદાસ,

આના સાધનામંત્રો અપાતાં જ શિષ્યને પૂર્ણ બ્રહ્મનો ન્યોતિમય માગ લલ્ય બને છે, અગોચર ગોચરબને છે, અગ્રાવ્ય ગ્રાવ્ય બને છે, અ-સ્વાદ્ય

જેવો રસ ચાખવા મળે છે, અરૂપ્ય રૂપ્ય બને છે, એ રીતે રસ, રૂપ, સ્પર્શ
આદિનો અલૌકિક આનંદ પ્રાપ્ય બને છે. રજમરોમમાં સંસ્થિદાનંદ
સ્વરૂપ પરમાત્માનો અનુભવ થયા કરે એમાં ગુરુકૃપા જ છે.

સદ્ગુરુ વિના જીવનરહસ્યોનું દર્શન કોણ કરાવે! અને એ રહસ્યો
પામતાં તો દીલમાં દીલો અખંડ પ્રજ્વલ્યા કરે, સબના બંધનો ટળી જાય,
અક્ષરાતીત પરમતત્ત્વ લક્ષ્ય બની જાય, આત્માનું કુંદન પ્રભુમય પાટમાં
પરિણમે ને એમ થતાં સોહમ શબ્દની લેહ અજપાજાપ રૂપે પટડામાં લાગી
જાય.

"હલ તો દરિયામાં અખંડ દીલો, દેખ્યા વિના મન માફ ડોલે,

ભાઈ ભૂતિના ભુલા, ભાવો ભલ ભુલા, સતગુરુ વિના તાળાં કોણ બોલે?

આ કાયામાં રતન અમુલ્ય... વસ્તુ ભરેલ માટે બણ તોલે

સોહમ શબ્દકા, કરી લે ગુજારા, "મેરામ" સતગુરુ માટે બોલે." - રવિદાસ.

સસારની અસારતા જીવને કલુષિત કરી નાખે, વેદનાના બણઝારા

જેવું જીવન બની જાય, આવી દશામાં મનનો વૈરાગી બને છે.

"હમ જોગી સો રહે અકેલા, સતગુરુ ભાણ જાનીકા ચેલા

સદ્ગુરુ આગે કરી લીના, સતગુરુ વિના મન રહે બહુ દીનાં

હીરદે જ્ઞાન-ગુરુ પ્રગટાનાં, હમહી મીટે હમ રહે નહિ દાનાં,

હમ નહિ થાવર જંગમ કરમાં, હમ નહિ જાતવરણ આસરમાં,

હમ નહિ પૃથ્વી પવન નીર તત્ત્વા, હમ નહિ કબી સૃષ્ટિ ન સત્ત્વા"

- રવિદાસ.

ગુરુ - સ્વરૂપમાં આત્મવિલોપન આટલી હદે ભકત કરે છે તે એ
રીતે મનમસ્તીનો મારગડો કાપવા સમર્થ બને છે.

છેવટે તો એકલનો ઝેલી, નોધારાનો આધાર, અનેકનો ઝેલી એવો
પ્રભુ જ સાચા અર્થમાં સદ્ગુરુ છે.

" એવા સતગુરુ નોધારાના આધાર, એવા એકલના ઝેલી રે,

સાગ્યાના ભેરુ હોશ - રવિદાસ.

સત્ય પણ જો માનવરૂપે જ-મે તો! પણ એ તો માનવમાં પ્રકટી
શકે ને એવા સત્યસ્વરૂપ ગુરુનો મહિમા બંધનીય છે.

"કોઈ જાગંદા, કોઈ ^{ચેતેદા} ચેતેદા, સપનેકી બુદ્ધિ સમજ — ટેક
એક દિન જાગે, દો દિન જાગે, કહાં ભયે સપન થેન મદમાણી,
જેસા ચંદા બીજકા પ્રગટયા, ફેર અધારી રાતી — કોઈ જાગંદા.
સત્ય સબદ સતગુરુકા ગ્રહી લે, દેખ તપાસી નામા." — રવિસાબ

ભજનમાં સતસંગને પણ ગુરુ સમાન ગણવામાં આવ્યો છે. "આવા
સંતને જાણીએ શ્રી જગદીશ". બધું સંતને સોંપી ચાલીએ તો દેહિક ^(કાર) સમી
જાય, મમલાનનો નિર્લેપ સાધી શકાય. અંતરમાંથી હું — તું ટળી જાય,
હરિરસ પીનાર અને એમાં જ લીન રહેનાર ગુરુ અર્જુન ^{મહા} નંદનું ધામ છે.

"હરિરસ માહી રે, રસરૂપ થઈ રહો રે, હાં રે સતગુરુ સાચા રામ
— — — — — હાં રે એ તો અર્જુનનંદનું ધામ."

"તન મન સોંપ્યું રે, સદગુરુ ચરણ રે, પ્રેમે પિયુષને કીધા હાથ
અહો નિશ જાણું રે પ્રેમ — આનંદમાં રે, આં જોઉં તો હરિ ^{મુર} પૂર." —
જનના હલાહલને હરી લેનાર ગારુડી તરીકે ગુરુને ધિરદાનવામાં
આવે છે:

"સતગુરુ મેરે ગારુડી, કીધી મુજ પર મે"ર.

પોરો દીનો મરમરો, ઉતર ગયા સબ ઝેર."

અહંકારનો માર્યો માનવી પ્રભુમય કેવી રીતે થઈ શકે? "આપોપું"
ટળી જતાં બધા જ સદ્ગુણો પ્રકટે છે. અનેક ભજનો આવા અહંકારનું
વિગલન પ્રબોધે છે. એમાં સંત, ગુરુ, સતસંગ, જ્ઞાનચર્યા, કર્મચર્યા, પ્રારબ્ધ પર
શ્રદ્ધા વિશે જ કહેવાયું છે; એમાં નિર્મળ મન-ચિત્તનો મહિમા ગાવામાં
આવ્યો છે. અમૂઢ શ્રદ્ધા, દૃઢ મનોબળ, આત્માનું દિલ્લ-સ્વરૂપ અનેક
રૂપકોથી ગાવામાં આવ્યું છે. ગુરુકૃપા સર્વ આત્માનું અર્જુન દર્શન કરાવનાર
છે. અમરપદનું લક્ષ્ય સાકાર કરનાર પણ એ જ છે. આનો ગુરુ સર્વોચ્છૈશ્વર
છે. સર્વ ચૈતસિક ને માનસિક શક્તિને ગટગટાવીને પી જનાર પણ એ છે.

હુકકાનુ પ્રતિરૂપ મહી કેલું શબ્દસ્થ થયું છે તે જુઓ:

"મેરાસતગુરુ હે સરવંગી, હુકા પિયો ૭ --

શ્રીકૃષ્ણ પ્રથમી પિંડ બ્રહ્માડમ્, ઉપર મૈરુ તણાં મંડાણ.

નીચે પીલે નૂર નિરવાણ, રસડા રંગી--

સહસ્ર કમલની ચલમ કીની, તમાકુ તીન ગુણની લીની,

બ્રહ્મ અમની માટે તલબી દીની, જળ જાલઈ જગી -

પ્રેમે પાણી વહે તે પીલે, ગુરુગમ ગગન મંડલ મડાડે

તરિપત હોય તો પૂરા મળે, સતના સંગી.....

હરદમ હુકા પરગટ પીધાં, "રવિરામ"સદ્ગુરુ રીંબદે સિધ્યા

અવિચળ પટા લખાવી લીધા, બ્રમણાં ભળી..... મેરા."

જીવન એક સાધના છે. એ સાધના સફળ કરવા માટે કોઈ દિવ્ય પ્રેરણા જોઈએ, અતિરિક્ત ચેતના જોઈએ. ચેતના જીવનના સર્વવ્યપારોને ગતિમાન કરે છે. આનંદની સમસ્ત અંતરવ્યાપી સંનિધિમાં માણસને એ મુકી દે છે. પ્રેમનો પારાવાર હિલોળા લેતો અંતરમાં લાગ્યો કરે, ને નિરવધિ શાંતિનો અનુભવ થવાં કરે, એવું સાધનાના ગુરુ જ અર્પી શકે. સચ્ચિદાનંદની અનુભૂતિ એ પણ પ્રભુસ્વરૂપનો એક સાક્ષાત્કાર ગણી શકાય. આલુ નિરાળું દર્શન પ્રેરનાર ગુરુઓના જ્ઞાણસ્વીકાર અનેક પુરાણકથાઓમાં છે. આવા પોરાસિક ગુરુ-શિષ્યના સંબંધોની ભૂમિકા ભજનસ્વરૂપોમાં છે. આથી ભાવસંદર્ભોની શ્રેષ્ઠતા સિધ્ધ થતી હોય એ કોટિના ગુરુઓ ને શિષ્યોના વિશેષ નામોનું રટણ ભજનમાં થયું છે.

"સતગુરુ મલ્યા, અમર જડિયા, પ્રેમ જ્યોત અજવાળાં"--સેવારામ

આપણા અનેક સંપ્રદાયો ને પંથોમાં ગુરુમહિમા કથા-ગાનથી વ્યક્ત થયો છે. નાથ સંપ્રદાય અધોરપથ, નિજાર પથ, નિર્ગુણમાર્ગ, વગેરેમાં - ગુરુપૂજા આક્રંઠ ગ્રંથોમાં આવી છે. નિર્ગુણબ્રહ્મની ઉપસિનામાં ગુરુ એટલે જ બ્રહ્મસ્વરૂપ, મહામાર્ગીઓ તો ગુરુની દીક્ષા વિના પાટમાં બેસી ન શકાય એમ કહે છે. ગુરુની કંઠી બાંધ્યા વગર કોઈપણ પંથની -

આરાધના સિદ્ધ નથી એવી માન્યતા પણ કેટલાક સંપ્રદાયોમાં છે. સગુણ માર્ગના મૂર્તિપૂજક સંપ્રદાયો પણ ગુરુ - આચાર્યોનાં વંધનો ઉપાસનામાં સ્વીકારીને ચાલે છે. સંપ્રદાયો ને પથો ગુરુ વિનાના મળવા કે પૂજવા યોગ્ય નથી, એવી કંત-કથાઓ પણ ભારતમાં ઘણી મળશે. નૂગરો શબ્દ જ ભજનની દુનિયામાં ગાળ - અપશબ્દ મણાય છે.

ગુરુ શ્રદ્ધેય છે કઈ રીતે? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર ગુરુ તરીકે પદને શ્લોકભાવનાર વ્યક્તિના જીવનક્રમમાંથી મળી રહેલો જોઈએ. શીલ જ્ઞાન અને આધનાનો ત્રિવેણીસંગમ જે વ્યક્તિમાં આદર્શરૂપે સધાયો છે એવા ગુરુ હોવા ધટે. એ કોઈ પણ વ્યક્તિને ઘાટે આદરણીય ને આચરણીય છે. ચીત પણ આવી આદર્શ ભાવનામંત્રી વિભૂતિઓમાં પરમાત્માનો વાસ છે એમ કહે છે. અખૂટ શક્તિનું બળ ધરાવનાર શ્રદ્ધામૂર્તિઓ માનવતાના સજીવ સ્ત્રોતો છે. "મારું જીવન એ જ મારો શ્રેષ્ઠ સંદેશ" એમ કહેનાર ગાંધીજી જેવા સંતોની જરૂર જમાને જમાને જાગી છે ને સમાજે પોતાની દૃષ્ટિથી આવી વિરલ વ્યક્તિઓને ગુરુપદે સ્થાપી છે.

" હસા ચલો સત્ ગુરુજના દેશમાં,

----- તારી કગલા બુદ્ધિ મટી જાય રે,

ચલો સત્ ગુરુજના દેશમાં જ રે,

તારી આવાગમણ મટી જાય રે. "

- ડુંગરપુરી -

પ્રેમીને મન 'આત્મા બોળામે તે વર' તો ભક્તશિલ્પને મન 'આત્મા બોળામે તે ગુરુ' ગુરુ-ને બોળાવવા અનેક પ્રકારની યોગ્યતા જોઈએ. અંતરની સચ્ચાઈ અને અખંડ શ્રદ્ધાબળે કેળવેલો મનો નિગ્રહ ગુરુના દેવત્વને પિછાની ને પામી શકે.

નિજારપથમાં ગુરુ મહિમા :-

" પણ સતગુરુ વચને, હળીને હાલીએ, મારો ધર્મ આપણે માગીએ.
સારમાં સાર વસ્તુ, તેમાં છે રે હાં... ને વચન બેઠી તેમાં મળે.

પર પ્રહ્મ કેરો સાર એમાં રે હાં... ને જોતા તે વસ્તુ તેમાં મળે."

— મારકંડ જૈન.

ગુરુ તો ધર્મધુરંધર છે. એના ચરણોમાં પૃથ્વી વસે છે. અરે
અઠારસાર વનરૂપતિ ને અઠકુળ પર્વત પણ ત્યાં જ રહે છે. આવી ગુરુ
એકલીસ પ્રહ્મમાં રમી રહ્યો છે:

" ધર્મધુરંધર, ધન્ય કહીએ રે હાં... સનાતન નિજારી પૂરતો તેને કહીએ
અઠકુળ પર્વત પચાસકો, પૃથ્વી તેના ચરણમાં ઠરી રહી હાં...
અઠારે સાર વનરૂપતિમાં, એક ઠાણું નથી, કાં એકલીસે પ્રહ્મમાં રમી રહ્યું

— મારકંડ જૈન

લજનોમાં મરજવા તરીકે ગુરુને બિરદાવવામાં આવે છે.
ધર્મસાગરમાંથી મોતી વીણી લાવનાર ગુરુ અલખદર્શક કરાવે છે.

" પણ સતને કારણ, સીસ ઉતારીને ચાલે....."

" પોતા તણું તો નવ ગણે, પરમારથ પહેલાં સહુથી પહેલે ચાલે.

તે મરજવા પુરુષને, અલખને મળે હાં.....

— મારકંડ જૈન

આવા ગુરુને શેષ સરખા પણ જ્યે છે:

" શેષ સરખા પણ, એને જ્યે રે હાં... ને તેનું દર્શન કર્યા કરે."

ગુરુને આરાધનાનો ધર્મ ?

" આરાધી પુરુષ તો તેને કહીએ હાં.

" આરાધી હોય તેને આરાધવા હાં રે હાં."

જોતા ધર્મસાધુઓ પણ નિંદાપાત્ર ઠર્યા છે :

" નામ સાધુ ને આચરણ કોણ ન ટળે :

સતગુરુ સાસ્ત્રનું કહ્યું નવ માને

આપો મુને અણિમાન ન ટળે, ઉકરતીનો આહાર ન મલે "

મહાલક્ષ્મી તો પણ કેવા હોવા જોઈએ ?

" મહાલક્ષ્મી તો કોને કહીએ રે હાં.....

આપે તે અજાગી રહે.

પ્રેમે કરીને પરમારથ આકરે,

પોતાનું પુન્ય લઈને ગુરુજીને સોંપે"— મારકંડ રાધિ.

કબીરપદ્યમાં ગુરુ મહિમા

"ગુરુ ગમ વિના વાત કેસી, સત ગુરુ વિના વાત કેસી?

કોઈ મિલે સત ઉપદેશી, કોઈ મીલે સત ઉપદેશી.

કોઈ ઓરે સોનારૂપા, કોઈ ઓરે હીરલા, મારો સતગુરુ ઓરે હીરલા.

— કબીર.

ગુરુ પાસે જઈ જ્ઞાનબુદ્ધિ લાવવાની વાત કબીર કરે છે. એ રીતે અભયપદ પામવું છે. એના ચરણમાં તન, મન ને ધન અર્પણ કરવું છે. એના આપેલા મંત્રરૂપ શબ્દને જીવનમાં ઉતારવા છે અને દુર્મતિ દૂર કરવી છે:

" ચાલો જાવે ગુરુજીની પાસ, જ્ઞાનબુદ્ધિ લાગીએ,

લઈએ અલકજનનાં નામ, અભયપદ પામીએ.

તા મન ધન અર્પણ, ગુરુજીનાં ગુણમાં.....

સદગુરુજીને શબ્દ દીવ્યપિણ શબ્દ નવ લિયા. — કબીર.

ગુરુ શબ્દ-બાણ ફેંકીને જડતાનો ધાત કરે છે :

" હૈ જ્ઞાન દ્યાનસે માચાં, સતગુરુ, જ્ઞાન દ્યાનસે માચાં.

છૂરી ન મારી, કટારી ન મારી, શબ્દજુના મારલ ચારા"—કબીર.

સુકરણી કરીને માનવતા આચરીએ :

"સુકરત ફૂલ ગુલાલ કૈ, ગુરુ વિના લજ્જો ન જાવે " — કબીર

અચળ મનને ગુરુ વિના કોણ સમજાવી શકે !

"મન તોહે કેહી બિધ સમજાઉ" આ આશુ સજન
ભાવાસિલ્પકિતના નમૂના તરીકે સુંદર છે.

"ગુરુ બિન કોન બતાવે પાટ, બડા બિકટ ચમ પાટ.
પ્રાંતિ કી પહાડી નદિયા, બીચળે ચલકારકી લાટ.
કામ ક્રોધ દો પવંતકાઢે, લોભ ચોર સંગાથ.

મદ મત્સરકા મેહ બરસતા, માયા પવન બહે દાટ

કહત "કબીર" સુનો ભાઈ શાધુ, કયો નરના ચમપાટ?"

કબીરનું ગુરુને વિષય તરીકે મઠી લેતું આ સજન નિર્ગુણપ્રભ
એ જ જાણે કે ગુરુ છે. એના ભાવ વ્યક્ત કરે છે. ગુરુના મોનને જ
લક્ષ્યીભૂત કરતું આ સજનની ટેક સૂચે છે કે ગુરુ "નિરબાણી" મોનરૂપ
ને નિર્વાણ- મોક્ષ-રૂપ છે:

"સદ્ગુરુ નિરબાણી નિરબાણી,

અને રાણી મુકિત ભરે છે પાણી..... ટેક.

સજનોમદ ગુરુસ્વરૂપનો આવો અપૂર્વ મહિમા સિન્ન સિન્ન સપ્રદાયોએ
વર્ણવ્યો છે.